

Révész Zsófia

Az álmok nyelve: Wilhelm Stekel szimbólumértelmezése

„Az álom írás, az írás pedig sokszor nem más, mint álom.”

(Umberto Eco)¹

Bevezetés

A pszichoanalízis alapfeltevései közül, mint a pszichés determinizmus, az öröm–fájdalom elv, a genetikus fejlődés tétele, talán Freud legnagyobb hatású gondolata, a dinamikus tudattalan létezésének megfogalmazása. E tartományban „a mentális erők kifejeződésért versengenek, itt dől el, mely gondolatok és érzések érhetik el a tudatosság szintjét” (Fonagy, Target, 2005, 9.). Freud szerint vannak olyan emlékek, vágyak, amelyekre traumatikus, szexuális vagy destruktív jellegük nem emlékszünk szívesen, ezeket elfojtjuk, de így is befolyásolják a viselkedésünket. E befolyás a mindennapokban sokféleképpen mutatja meg magát, az elvétések, az írás, a beszéd apró botlásai, viccek formájában, amikor tudattalan vágyaink a tudatos szándékainktól eltérő viselkedésre készítetnek (Freud, 1916). A tudattalanhoz szabad hozzáférésünk nincs, feltárni az analízissel, hipnózissal, katarzissal, szabad asszociációval és álomelemzéssel lehet, amelyre Freud óriási hatású művében, az *Álomfejtés*ben rámutat (Freud, 1900). Freud kezdetben hipnózissal, majd a szabad asszociációk módszerével kereste az utat a tudattalan felé, így jutott el az álomértelmezés területére, a királyi útra, amelynek hatékonyságáról saját élményben, az Irma-álom elemzésében tesz bizonyosságot (Szummer, Horváth, 2020). Freud úgy gondolta, hogy az álom vágyteljesülés, a tudatosként nem megélhető vágyak, szükségletek és gondolatok az álomban beteljesednek (Freud, 1900). Az álomban tudattalan lelki tartalmak fejeződnek ki, olyan készletetek, melyek önmagunk előtt sem egyértelműek. A tudat azonban cenzúráz, torzítja az álmokat, vágyakat. Az álomnak azt a tartalmát, amit közvetlenül érzékelünk, Freud manifeszt tartalomnak nevezi, az elfojtott jelentést látens tartalomnak, az átalakítás folyamatát pedig álommunkának (Freud, 1900).

¹ Umberto Eco et al.: *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. Magyarul részletek: *Helikon*, 2001, 47(4): 490-532.

Wilhelm Stekel írásaiban számos helyen elismeri Freud munkásságát az álomértelmezés területén, modern álomkutatónak nevezi, de úgy gondolja, hogy nem tudott kellően megbarátkozni az álmok szimbolikájával (Stekel, 1911). Friedmann sok évvel később egészen hasonló gondolatokat fogalmaz meg:

„Paradox módon azonban az álmok széleskörű diagnosztikai alkalmazása nem volt része a korai pszichoanalízisnek. Freud az álmok elméletét a tudattalan vágyak és ősi mentális folyamatok metapszichológiáján alapította, és ezt később soha nem igazán aktualizálta a későbbi strukturális modellben. Ennek az álmokra alkalmazott redukcionista megközelítésnek a következménye azonban az, hogy az álmok diagnosztikai potenciáljának jelentős része elveszik.” (Friedmann, 1992, 1.)

„A jungiánusok, Wilhelm Stekel és Emil Gutheil (Stekel tanítványa és önéletrajzírója – megjegyzés tőlem), Medard Boss, Erik Erikson és az énszichológusok is, akik mind megpróbálják ötvözni a klasszikus analitikus koncepciókat az álomfejtés fenomenológiai megközelítésével. A manifeszt álom fokozott érdeklődését jelenleg egyre szélesebb körben tapasztaljuk az énszichológusok körében, akik a strukturális modellt alkalmazzák az álmok elemzésére, hogy felmérjék az énfunkciókat, ahogyan az a manifeszt tartalomban megnyilvánul.” (Friedmann, 1992, 2.)

Mai szemmel nézve *Az álmok nyelve*nek (1911) fő erénye az álomszimbolizmus átfogó és rendkívül szerteágazó bemutatásán túl az, hogy felhívja a figyelmet a halál, a kriminális tendencia és a szexualitás szimbolizmusának az álmokban betöltött hangsúlyos szerepére. A halálszimbolikával (*Todessymbolik*) kapcsolatos gondolatai nagy hasonlóságot mutatnak a napjainkban reneszánszát élő egzisztenciális pszichoterápia irányzataival. Elképzelése, hogy a szimbólumértelmezés általa bemutatott módszere függetlenné teheti az analitikust a páciensek asszociációitól, új távlatokat nyithat a terápiában (Stekel, 2005).

Az álmok nyelve

Egy évtizeddel az *Álomfejtés* (1900) megjelenése után Wilhelm Stekel bécsi orvos, a pszichoanalízis korai éveinek egyik fontos alakja megírja *Az álmok nyelve: Az álmok szimbolikájának és értelmezésének bemutatása a betegek és egészséges lelkek viszonyában orvosoknak és pszichológusoknak* (*Die Sprache des Traumes: Eine Darstellung der Symbolik und Deutung des Traumes in ihren Beziehungen zu kranken und gesunden Seelen für Ärzte und Psychologen*) című munkáját. Freud korszakalkotó munkáit alapvetőnek tartja az álmok elméleti aspektusainak megértésében, Stekel e művében az álomszimbolika megértéséhez szükséges gyakorlati útmutató alapjait fekteti le, pragmatikus, eredményorientált megközelítés vezérli. (Stekel, 1911).

Stekel is úgy vélte, hogy az álomszimbólumok feltárják a tudattalan aspektusait, és betekintést nyújtanak a neurózis kóroktanába. Terápiás tapasztalatai alapján azonban a szabad asszociáció technikája nem mindig hozott megfelelő eredményt, így elsőbbséget adott az álom szimbolika manifeszt tartományának:

„A freudi álomelemzés nagy előrelépése pontosan az a tény, hogy egy új segédeszközt tesz hozzá az álmok értelmezéséhez: az álmodó gondolati reakcióit. Az álmodót előhívó álmanyag visszatér az álmodó elméjébe a szabad asszociáción keresztül. Ám a gondolatok néha nem jönnek szabadon. Ismétlődően megtörténik, hogy belső ellenállás miatt az álomrészletek nem keltenek asszociációkat az álmodó elméjében. Az álom nyelvéről és szimbolikájáról való tudás átsegít minket ezeken a holtponthoz. [...] Ha ismerjük az álmodó életét, azt is tudjuk, mit mutatnak az álmok.

Ez az a pont, ahol a kutatásaim eltérnek Freudtól. Freud arra helyezi a legnagyobb hangsúlyt, ami a manifeszt álmotartalom háttérében található. Én azt igyekeztem bebizonyítani, hogy a manifeszt álmotartalom maga mutatja meg a legfontosabb tartalmat, a látens álmogondolatot. [...] Olyan kapcsolódásokat fedeztem fel (például a halál szimbolikájáról), melyeket sosem tártam volna fel az álmodó gondolati asszociációin keresztül. Nem minden álommal ez a helyzet. [...] Az álmok különböző módokon kerülnek megalkotásra. [...] Az álom különféle álomelemekből áll, melyek egy egészé állnak össze – egyetlen álmokképpé. Az álomelemzésnek a különálló álomelemeknél kell indulnia.” (Stekel, 1911, 20-21.)

Az álmok gazdag szimbolikájának feltárása Stekel művének központi része. A szimbolikus nyelvet nem tekintette önkényesnek vagy véletlenszerűen előbukkanónak, azt feltételezte, hogy az mélyen gyökerezik a kultúrában, a nyelvi hagyományokban és az egyén tapasztalataiban. Mindhárom témakörrel bővebben ír *Az álmok nyelvében*.

Stekel megközelítése abban eltér a freudi elmélettől (álom, mint vágyteljesülés), hogy az álomszimbolikának nem csak egy, hanem többretegű jelentése lehet, amelyek túlmutathatnak az örömelven. Freud álomfelfogását egyoldalúnak tartotta, mivel, ha minden álom vágyteljesülés, így „a vágyak Prokrusztész ágyába beleerőszakol minden álomot”. (Stekel, 1911, 3.)²

Mi más lehet még az álom a vágyteljesítésen túl? Stekel szerint az álomban a pszichés erőter minden szereplője szóhoz jut, a vágyakozás (az örömelv) és a tiltás is (a felettes-én), az ősi ösztönkésztetések és a „kultúra képviselője” harcában (Stekel, 1911, 7.). Kultúra képviselője alatt a megszelídített, decens, normakövető embert érti, „a kultúra egy olajozottan működő gátlás” – mondja Stekel (1911, 6.).

„Az ösztön és társadalom, az enyém és tiéd (Otto Gross) közti ősi és örökös küzdelem nem szűnik meg az álomban. A Freud által felvetett vágyteljesítés a morális szelf vágyteljesítése is lehet.” (Stekel, 1911, 20.)

A morális szelf vágyteljesítése nem az örömelv mentén, hanem az erkölcs, a kötelesség, a humán értékek mentén szerveződik. Ha nem tudunk megfelelni elvárásainak, akkor szorongás keletkezik, melyeket Stekel „instruktív” szorongásnak nevez. A szorongás tehát nem mindig az elfojtott, de az álomban megélt vágyainkért járó büntetés, hanem a felettes-én figyelmeztetése is lehet. (Stekel, 1911, 7.) A Stekel által gyakran használt figyelmeztető álom kategória tehát nem ezoterikus

² Prokrusztész áldozatait az ágyába fektette, és megkínózta. Ha áldozata nagy termetű volt és kilógott az ágyból, akkor levágott belőle, hogy éppen beleférjen. Ha alacsony volt, akkor addig nyújtotta, míg az ágygal azonos hosszúságú nem lett. Soha senki nem fért be pontosan, mivel titokban két ágya volt. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Prokruszt%C3%A9sz>)

működésmód, inkább hasonlít egy szeizmografra, amely érzékeli a közelgő természeti jelenséget. Stekel úgy látja, „számos álom nem illeszkedik a vágyteljesítés körébe, még akkor sem, ha a »lelkiismereti álmokat« a morális szelf vágyaiként értelmezzük.” (Stekel, 1911, 20.) Elmélete szerint elképzelhető, hogy mindig lesznek olyan álmok, amelyek nem értelmezhetőek teljesen, üzenetük rejtve marad.

Mi történik tehát, ha azt feltételezzük, hogy vannak álmok, amelyek nem értelmezhetőek sem az ösztön-én, sem a felettes-én vágyteljesítéseiként? Stekel elképzelése nyomán ekkor használható a szimbólumértelmezés: „Az álom nyelvről és szimbolikájáról való tudás átsegít minket ezeken a holtponatokon. [...] Ha ismerjük az álmodó életét, azt is tudjuk, mit mutatnak az álmok.” (Stekel, 1911, 20.)

Az értelmezés kiindulhat az álmotartalom konkrét képeinek elemzéséből, ez a manifeszt álmotartalom szintje. Stekel úgy gondolta, hogy minden álomnak (szimbólumnak) többszörös jelentése van, ma azt mondanánk poliszémikusak, legfőbb jellemvonásuk a többértelműség (Kapitány és Kapitány, 2017). A szimbólumokról így nem feltételezett rögzített jelentést, de szem előtt tartotta őket az értelmezés során. E jelentéseket a közös, kulturális fejlődéstörténetből származtatta, olyan hangsúlyos témákat találva bennük, mint a szexualitás, a halál vagy a kriminális tendencia (Stekel, 1911).

A manifeszt és a látens álmotartalom viszonylatában Stekel fordított nyomvonalon indult el, mint Freud: úgy gondolta, hogy a manifeszt szimbólum árulja el, hogy mi a látens tartalom, vagy merre induljunk el az értelmezésben felfedezni azt. Hiszen a szimbólum maga a jel, a manifesztum, ami kifejezi a jelentést, ami rejtett. Mint az útjelző tábla, mely nem a végállomás, de mutatja az utat. A látens álmotartalomról úgy gondolta, hogy az álmodó segítségével nélkül nehezen ismerhető fel, ezért használta a szabad asszociáció módszerét és az élettörténeti adatokat is.

Stekel szerint az álomszimbolikában megjelenik egy további értelmezési szint, a konkrét személy egyéni jelentésadása. „Mindenkinek a saját ismereteinek köréből meríti a saját szimbolikáját.” (Stekel, 1911, 32.) Így jelenhet meg az álmokban az apa, a tekintélyszemély, a korabeli viszonyoknak megfelelően gyakran, mint a császár, de a kórusénekes számára a karmester, diáknak a tanár, politikusnak az elnök, a vallásos embernek a pápa (Stekel, 1911). A stekeli munkamódszer bemutatására álljon itt *Az álmok nyelvében* gyakran idézett páciens, Mr. Sigma első terápiás álma.

„XI. fejezet – Álom az édességekről

Mr. Sigma súlyos neurotikus, nagyon akkurátus a szakmai hivatásában, negyvenéves, szerelmes egy vagyontalan lányba (Mary). Tipikus kételkedő, úgy érzi, gúzsba köti a jegyessége a lánnyal. Kihaszználva annak távollétét, írt neki egy szakító levelet. Megtudjuk azonban, hogy a jegyességet felbontó levelet a nővére, Rose diktálta [aki iránt inceszt vágyakat táplál – R. Zs.]. A legnagyobb gondja, hogy a menyasszonya szegény. Mint mindenki, aki szerény körülmények között nőtt fel, mindenképpen szeretne jól élni – élvezni az élet minden kényelmét. Nem sokkal azután, hogy megírta a szakító levelet, ráébredt, hogy már nem képes a szükséges figyelemmel és energiával fordulni a szakmai kötelességei felé. Például

észrevette, hogy kénytelen tízszer átolvasni egy dokumentumot, mielőtt felfogná a jelentését. Miközben hallgatott valakit, a gondolatai elkalandoztak arról, amit mondanak, vagy irreleváns kérdéseket tett fel. Szakmai céllal megtanult csehül, a nyelv megértésében és a beszédben is felsőfokot ért el. Hirtelen úgy találta, hogy nyelvtudása eltűnt, tehetetlen volt a csehek társaságában. Alvásképtelenséggel és emésztési zavarokkal küzdött; hangulata morózus volt, elmebetegségtől tartott, ezért felkeresett egy pszichiátert, aki neuraszténiaként diagnosztizálta az állapotát.

Ezen gondok közepette elkezdte megbánni azt, ahogyan a menyasszonyával (Mary) bánt. Olyan keserű szemrehányásokat tett a nővérenek (Rose), hogy az végül írt a lánynak, javasolva a testvérével való jegyesség felújítását. Habár ez meg is történt, a páciens továbbra is depressziósnak érezte magát, és állapota romlott. Ebben az állapotban jött el hozzám.

Szeretnék most beszámolni az alany első álmairól, mivel ezek bepillantást nyújtanak ennek a neurózis karakterébe és azokba a komplex mentális folyamatokba, melyeket pszichiáterünk neuraszténiaként diagnosztizált. A páciens első álma a következő:

(70) Mary és én egy kis asztal előtt állunk, amire én édességeket szórok le egy dobozból. A cukorkák úgy néznek ki, mint a nagy gyöngyök és kis csillagok, fehér és rózsaszín színűk van. Sorba rendezem a kis csillagokat és azt mondom Marynek: most válassz!

Mit reprezentál az álom? Cukorkákat ajánl fel a menyasszonyának, és azt kéri, hogy válasszon. Valójában korai házasságot ajánlott fel neki, és arra számított, hogy hamarosan megízleli a házasság gyönyöreit. A kis asztal egy ágy. A gyöngyök és cukorkák (vö. Bruchstück einer Hysterien analyse. Beiträge zur Neurosen lehre, II. kötet.)³ a spermafolyadék jelképei.

Azonban az egész képet megvetés árnyékolja be az álomban. Ugyanis az első asszociáció, ami az álmodó eszébe jut, az a jól ismert Hofrichter eset, egy hivatalnok úgy végzett a kollégáival, hogy cukrozott tablettákat küldött nekik. A feltételezett afrodisziákum tabletták mérget tartalmaztak. Ez az asszociáció feltárja, hogy az álomgondolat azt az elképzelést leplezi, miszerint a menyasszonynak meg kéne mérgeznie magát az édességekkel. Az álmok nyelvén a mérgezés terhességet jelent; tudattalanul a házasságok kívüli kapcsolat foglalkoztatja, és a gondolat tudatosan is átfutott már a fejében; a félelem a terhességtől és annak súlyos következményeitől kitör a manifeszt álomtartalomban.

Az álom értelme még világosabbá válik, mikor megkapjuk a páciens asszociációit a »gyöngyök« és »kis csillagok« kapcsán. A gyöngyök könnyekre emlékeztetik; ez egy régi szimbólum, amit Kleinpaul, Sprache ohne Worte című érdekes munkájához mellékelte kis álomlexikon is említi. A kis csillagok először üstökösre emlékeztetik, a csillagra „hosszú farkokkal”. Aztán egy figyelemreméltó szimbólum kerül felszínre: a nap az apa, a hold az anya és a csillagok a gyerekek; tehát újra a terhesség gondolata. Végül eszébe jutnak a csillagok legfontosabb jellemzői: az

³ Sigmund Freud (1905): Egy hisztéria-analízis töredéke (Dora). Ford. Lőrincz Zsuzsa. In: Uő: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (17-110). Budapest: Cserépfalvi, 1993.

éles széleik, a csúcsaik és tüskéik. Az álom azt jelképezi számára, mintha azt mondaná a menyasszonyának: nézd, mi vár rád a házasságban: számos könny, sok aggodalom, rengeteg túsúráss és fájdalom, mindezt cserébe egy kis örömmért (édességek).

A rózsaszín árnyalat fontos. Rose a nővérenek a neve. Hezítál a fehér (a szeplőtlen menyasszony, Mary) és Rose, a testvére között; a kétsége, hogy kössön-e házasságot vagy sem, visszavezethető arra, hogy képtelen dönteni Rose és Mary között. (Ezt a konfliktus részletesebben el fogja magyarázni a következő álmok analízise.)

Végül a sor (a kis csillagok sorba rendezése) arra emlékezteti, hogy az így sorba állított bonbonok olyanok, mint a katonák. Mary korábban egy katonai hivatalnok jegyese volt. Álmában újra felkínálja neki a választási lehetőséget saját maga és a katonai hivatalnok között. A Reihe (sor) asszociáció útján a Reue, megbánás gondolatát is felidézi; azt gondolja, hogy a nő még megbánhatja a házasságot. Az ő problémája az, hogy nem tud választani a testvére és a menyasszonya közt. Az álomban a menyasszonyára hagyja a választás feladatát, így kivonva magát a dilemmából.” (Stekel, 1911, 84.)

Az *álmok nyelvében* rengeteg hasonló metodikájú részletes elemzést találunk, konkrét illusztrációkat nyújtva Stekel értelmezési módszereiről. Elemzéseit alaposak, helyenként túl részletezőek, összefonva a manifeszt tartalmat, a szimbólumokat a látens tartalommal, a mögöttes pszichológiai jelentéssel, a vágyteljesítéssel, elfojtásokkal.

További kutatást igényelne, de talán egyedülálló módon Stekel nem „csak” a betegsége, a neurózisra, hanem a betegre és az analitikusra vonatkozó álomszimbólumokat is különválasztotta és értelmezte. „Stekel számos mentális betegsége utaló szimbólumot sorol fel: a hülye, az örült, a koldus, a bűnöző, a vadállat, a ketrec, a kereszt, a láncok, a seb, a tályog, a daganat stb., mindegyik más-más hozzáállást tükröz a betegséghez.” (Friedmann, 1992, 2.)

Friedmann súlyosan zavart páciensekkel folytatott, manifeszt álomtartalmak alapján végzett terápiás munkája alapján úgy látta, hogy gyakran egészen jelentéktelen álomrészletek (egy hely, apró díszítés, ajtó a kertben, út, amin rohan a páciens...), melyekre asszociáció nem érkezik, lehetnek rejtett, koragyermekkori trauma álom-indikátorai. Hasonló megfigyeléseket tett mentális összeomlást megelőző állapotok, súlyos borderline személyiségzavar, preszuicidum esetében is. Érdekes egybeesés, de talán nem is akkora véletlen, hogy cikkében többször Emil Guthiel (Stekel tanítványa, későbbi önéletrajzírója) esetpéldáival illusztrálja, hogy a manifeszt álomtartalom elemzése valid terápiás útvonal lehet.

„A következő esetek szemléltetik, hogy az álmok miként jelezhetik a felbomlás lehetőségét, miközben azonosítják a fennmaradó énvédelem természetét és erejét. Emil Gutheil (1963, 215.) egy olyan beteg álmaról számolt be, aki meglehetősen törekeny deperszonalizációs stádiumban volt:

»Egy házban voltam. Veszélyesnek tűnt, ha az ablakhoz megyek, mert ha nyitva van, néhányan bejutnának, és ha túl közel kerülök az ablakhoz, kirángathatnak.«

A betegszoba itt az páciens egóját, az ablak pedig az énhatárait képviseli a külvilág felé. Az álom az aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy az énhatár meggyengülhet. Az álom azt is jelzi, hogy a deperszonalizáció elleni védekezése továbbra is stabil, mivel a beteg biztonságban van, csak »távol kell maradnia az ablaktól.« (Friedmann, 1992, 23.)

Friedmann rámutat, hogy klinikai tapasztalatai alapján a súlyos patológiát jelző primitív, bizarr manifeszt álomszimbólumok (extrém erőszak, megcsonkított testrészek, torzók, kannibalizmus stb.) megjelenhetnek neurotikusok vagy akár az egészséges emberek álmaiban is. Ez azt jelenti, hogy az álomszimbólumok a szubjektum és a klinikai kép felől is adekvátan értelmezhetők (Friedmann, 1992, 19.). „Az álmokat áthatja az egyén sajátos dinamikája és élettörténete, és annyira változatosak, hogy a diagnosztikai általánosítások nem állják meg a helyüket.” (Friedmann, 1992, 3.) Az álomtartalom nemcsak önmagában, hanem a páciens személyes történetének és pszichológiai állapotának fényében is értelmet nyerhet. Stekel elméleti felvetése, hogy egy álomnak szinte minden eleme szimbolikusan is értelmezhető, a gyakorlatban igazolódni látszik (Stekel, 1911).

Megjegyzendő, hogy *Az álmok nyelvében* bemutatott álomleírások nem mindenhol szerepelnek teljes egészében, így néhány esetben nem mindig pontosan megállapítható, hogy Stekel miből jutott az adott konklúzióra, intuitív módon mégis helytálló megállapításokat tesz (Halliday, 2010).

Az ősi művészet

Stekel úgy látta, hogy az álomelemzés olyan ősi művészet, ahová érdemes visszanyúlni és (újra) felfedezni ezt az archaikus tudást. Riklin szimbólumértelmezésére támaszkodva (*Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen* [Vágyteljesítés és szimbólum a tündérmesében]) vezeti fel az általa használt keretrendszert.

„A szimbólum egy jel, valami összetettebbnek a rövidítése.” (Stekel, 1911, 10.) Riklin a vasúti menetrendekből jól ismert posta jelet, a kürt formát említi példaként, ami egy állomás neve mellett azt jelenti, hogy ott postai szolgáltatás is van. Miért pont ez a jel? A postakürt eredetileg a postaszolgálathoz tartozott. A régmúltban postakocsi sofőrök (mai postások) jelzésre használt kürtje, amely az osztrák-német nyelvterületen rendkívül elterjedt volt. E postakürt jel a Magyar Posta Zrt. emblémájában is megtalálható. Bár már nem szól a postakürt, egykor ez volt a postakocsi fő vonása, láthatóan és hallhatóan is. „A szimbólumhoz tartozik, mivel története és fejlődése az általa jelzett dologgal való kapcsolatában fejlődött, akkor is, ha e kapcsolat talán már nem létezik.” (Stekel, 1911, 10.) A postakürt jel így szerepel a vasúti menetrendekben, a katonaságnál, és a posta jeleként is.

„A szimbólumként választott jel asszociatív belső és külső kapcsolatban áll a jelzett dologgal, és egyben jelentésteli is.” (Stekel, 1911, 10.) Vagyis elindíthat egy érzést, emléket, gondolatot (asszociatív belső kapcsolat), vagy a hasonlóság, megfeleltethetőség okán (asszociatív külső kapcsolat) egy másik jelhez, szimbólumhoz kapcsolható. Ami aztán újra belső kapcsolattá válhat, így a szimbólumhálózat kitágul, szinte határtalanná válhat, az asszociációk sora valószínűleg végtelen.

„Mivel a szimbólum csak egy jel, csak egy része az általa jelzett dolognak”, hiszen a postakürt jelében rejtve benne van a történelem, emberi életek, meg nem írt vagy nem kézbesített üzenetek, a szubjektív valóság. A szimbólum „különböző jelentéseket vehet fel, és számos dolgot jelezhet: a postai kürtöt sokféleképpen lehet értelmezni pszichológiailag, számos dolgot jelenthet helyszíntől, körülményektől függően: »csomópontot« jelenthet, ha egy állomás neve mellett szerepel egy vasúti menetrendben, »postai összeköttetést«, ha egy szórólapon található. Egy távoli hegyi faluban más a jelentése, mint egy egyenruha ujján.” (Stekel, 1911, 10.)

Az absztrakt szimbólumok pedig még valami megfoghatatlant, a misztikust, titokzatost is megtestesítik, mint a szabadkőműves rúna jelek, templomi szertartások szimbólumai.

„A titokzatos faktor abban áll, hogy csak a beavatott ismeri a jel jelentését. [...] A szimbólum fejlődéstörténete, alkalmi jelentésváltozásai már elegendőek ahhoz, hogy elhomályosítsák annak jelentését a beavatottakon kívül mindenki más számára. Ez az utalás a különféle lehetséges jelentésekre azt mutatja, hogy a jel vagy szimbólum minden lehetséges asszociációnak az összege vagy fúziója. Például az álomszimbólum jellegzetessége, hogy számos asszociációs lehetőséget magában foglal. Ettől válik nagyon sokoldalúvá, és a szimbólum »homályos értelme« számos elképzelhető értelmezésnek teret ad. »Bárki, aki tapasztalatlan és nem ismeri a szimbólum összes lehetséges értelmezési módját, tévesen vagy esetleg csak az általa ismert értelmében értelmezheti azt.« (Riklin) A modern álomelemzők nagy hiányossága pontosan az a tény volt, hogy nem tudtak semmit a szimbolizációról. A régmúltban sokkal fejlettebbek voltak ebben a tekintetben.” (Stekel, 1911, 11.)

Stekel ezt követően könyvében részletesen hivatkozik a régmúlt szimbólumértelmezőire, említve (többek között) az Ószövetségből jól ismert József-történetet, az egyiptomi, perzsa álmoskönyveket, és legfőképpen a daldisi Artemidóroszt, akinek ötkötetes műve, az *Oneirokritika* évszázadokig egyeduralgó munka volt a szimbólumértelmezés területén (Dobozy, 2013).

Több hasonlóság is fellelhető Stekel és Artemidórosz munkája között. Artemidóroszhoz hasonlóan Stekel is egyfajta szisztematikus *álmokkatalógust* mutat be, óriási gazdagsággal. Az *Oneirokritikában* több mint ezer álomleírás szerepel, Stekelnél 594 darab számozott álmot találunk (Werthmann, 2008). Az artemidóroszi kategóriák, a jósló, nem jósló álmok (alkategóriái a somnium, visum, oraculum) Stekelnél is megjelennek, megkülönböztetve telepatikus és hangulati töltetük alapján a figyelmeztető, aggódó (szorongó, rettegő) vagy tanító álmokat (Stekel, 1911, Timms, 2013). Az előrejelző álmok közül a somnium egy allegorikus álom, amely

Artemidórosz útmutatása szerint a benne szereplő szimbólumok kimerítő vizsgálata alapján érthető meg (Dobozy, 2013). Talán ez a megközelítés áll legközelebb *Az álmok nyelvén*ben leírt stekeli álomértelmező technikához, de nem tekinthetjük ugyanolyannak.

Stekel nem félt használni olyan kifejezéseket, amelyekkel kapcsolatban a tudománytalanság vádja merülhetett fel, Freud pedig mintha szerette volna elkerülni ezeket (Stekel, 1911; Erős, 2005). Freud úgy gondolta, hogy az álomszimbólumok analízise során nem szabad visszanyúlni az artemidóroszi, ősi gyakorlathoz, ahol az álom elemei rögzített szimbolikus jelentéssel bírtak (Sick, 2013). Bár *Az álmok nyelvén*ben a szimbólumok rögzített jelentésére való utalás nem található, mégis Stekelre érezhetően inspirálóan hatott az ókori kisázsiai álomtudós. Freud azt feltételezte, hogy nincs univerzális szimbolikus szótár, mégis támaszkodott rá az *Álomfejtésben* (1900), iránymutatása szerint a szimbólumértelmezés csupán kiegészítés lehet az asszociáció mellett: „a hiányzó részeket az álomfejtő szimbólumok iránti megértésével kell kiegészíteni” (Freud, 1900, 249.). Stekel ezzel szemben központi szerepet szán a szimbólumértelmezésnek az asszociációval szemben, mindkét technikát alkalmazza, de hangsúlyosabban az előbbit.

Artemidórosz és Stekel szerint is, a szimbólumértelmező (ma azt mondanánk a terapeuta) széleskörű tapasztalata, képzettsége kiemelkedően fontos. Kívánatos, hogy megfelelően nagyszámú álommal találkozzon (Dobozy, 2013), hajlandó legyen a többértelműség kutatására, eredményeinek megvizsgálására, az álomálarcok feltérképezésére. (Stekel, 1911, 5.)

Hasonlóság ezen kívül, hogy mindketten nagy figyelmet szenteltek *az álomhozó* (a kliens) személyének, életkörülményeinek (ma azt mondanánk, az anamnesztikus adatoknak) az álomértelmezés megkezdése előtt. Gondosan feltérképezték a kliens személyiségét, foglalkozását, társadalmi és családi helyzetét, szokásait, életvezetését, mivel úgy gondolták, ezek segítik az értelmezést. Mindketten úgy gondolták, hogy az álom-, vagyis szimbólumértelmezés során a helyes olvasatok leginkább az álomhozó és értelmező közös, dialektikus értelmezésében találhatóak meg. Ennek hiányában téves következtetésre juthat a folyamat (Dobozy, 2013, Stekel, 1911).

E közös szimbólumértelmező munkában megjelenik Stekel (vagyis a mindenkori terapeuta) *emberképe*, amely eltérő keretrendszerbe helyezheti az értelmezés folyamatát. Sick az Ödipusz-komplexum kérdéskörében vizsgálta a Freud és Artemidórosz közti eltéréseket és hasonlóságokat, amelyről így ír:

„Freud és Artemidórosz eltérő nézeteket képviselnek az álmok értelmezését illetően, mivel eltérő elképzeléseik voltak az egyénről. Freud számára az embert biológiai története, állati mivolta határozta meg. Artemidórosz számára az embert a társadalmi szerepei határozták meg. Ennek eredményeként Freud az Ödipusz-komplexust szinte univerzálisnak tartotta, amely az álmokban rejtve, titokzatos módon jelenik meg, míg Artemidórosz számos egyenes incestuos álomról számolt be, melyeknek az értelmezése az álmodó társadalmi helyzetének kontextusától függött.” (Sick, 2013, 2.)

Úgy gondolom, talán az emberről alkotott különböző látásmódjuk okán juthatott Stekel is Freudtól eltérő véleményre a szimbólumértelmezés hangsúlyai kapcsán. Stekel szemében a páciens fejlődni akar, belső etikai irányítással rendelkezik, ezért használta a neurózis helyett előszeretettel inkább a parapáthia kifejezést, ezzel is utalva az idegrendszeri eredet helyett az egzisztenciálisabb hangvételi eltérésre, céltévesztésre. Stekel úgy gondolta, hogy nem minden neurózis pszichoszexuális eredetű. Kevésbé tekintélyelvű, szimmetrikusabb orvos-beteg kapcsolatot alakított ki pácienseivel, a terápiára egy dinamikus, kölcsönösen ható gyógyító kapcsolatként tekintett (Guthiel, 1950). Pszichoszintézisre törekedett az analízis után, a minél gyorsabb tünetredukció, így a rövidebb terápia érdekében (Stekel, 1923; Wirkmann, 1935).

A szimbólumalkotás jelentősége

Freudra és követőire elsősorban a romantika hagyományai hatottak, így nem csodálkozhatunk, hogy Stekel is bőségesen idéz e művekből, rámutatva, hogy a szimbolizmus nem korlátozódik az álmokra, hanem mélyen áthatja a nyelvet és a kulturális kifejezésmódokat (Szummer, Horváth, 2020).

„Freud és követői a művészetet, mint a tudattalan motívumok kifejezőjét tanulmányozták. Így Franz Riklin 1908-ban a mesék szimbolikájáról szóló tanulmányában⁴ azt írta, hogy az álmok és vallás olyan szimbólumrendszerek, amelyek az emberi pszichéből fakadtak. Riklin a szimbólumot »valami bonyolult jeleként« definiálta, és úgy tűnt, hogy ez a »bonyolult« elsősorban egoista szexuális vágyakból áll, amelyekben a másokkal való rivalizálás és gyűlölet is kifejezésre jutott. A szimbólum ezt kifejezi, sűríti és egyben el is takarja. A szimbolisták gondolatai az alkalmazott pszichoanalitikus kutatások útmutatójaként szolgáltak, és fordítva, a pszichoanalitikus ötletek gyorsan befolyásolták a művészetet.” (Westerink, 2021, 88.)

Ebben a szellemi miliőben képződve analitikussá Stekel így ír:

„...a szimbolizáció jelentősége az emberi életben egy még nem megfelelően feltárt terület. »Minden művészet szimbolizáció«, állítja Feuchtersleben. »A legfontosabb feladat a karrieremben«, mondja művészként Hebbel, »az, hogy szimbolizáljam a belső életemet.« A szimbolizáció áthatja a teljes létezésünket. A nyelv, a szokások, a vélekedések és gondolatok többé kevésbé mind titkos szimbolizációk.

A szimbolizáció ismerete nélkül az álomértelmezés lehetetlen feladat. Az álomelemzéshez szükséges képzsés abból áll, hogy megtanuljuk helyesen olvasni a nyelvét, hogy kövessük a kettős jelentéseit, hogy megismerjük az álombeli szimbolizáció és torzítások folyamatait. Rudolf Kleinpaul érdeme, hogy rámutatott a szimbolizáció óriási jelentőségére a munkáiban, különösen a *Sprache ohne Worte* és a még alaposabb *Das Lebender Sprache* (Leipzig, Wm. Friedrich, 1888) című műveiben.” (Stekel, 1911, 8.)

⁴ Franz Riklin: *Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen*. Vienna, Leipzig: Hugo Heller & Cie, 1908, 33.

Freud maga is kezdettől élénk érdeklődést mutatott a témakör iránt. 1897 decemberében izgatottan ír Fliessnek Rudolf Kleinpaul endopszichés mítoszokról szóló könyvéről (Westerink, 2021). Rudolf Kleinpaul nem volt freudi értelemben vett pszichoanalitikus. Német filológus és nyelvész, szemiotika kutató volt. Munkája a nyelv és a kommunikáció szimbolikus természetét tárta fel, kidomborítva, hogyan épül fel, alakul ki a jelentés a szimbólumokon keresztül. Gondolatai jelentősen befolyásolták a későbbi pszichoanalitikusokat, magát Stekelt is, aki gyakran idézi Kleinpaul munkáit *Az álmok nyelvében* (1911). Kleinpaul kutatásai nagymértékben elősegítették annak megértését, hogyan működik a szimbolizmus az álmokban és az emberi tapasztalat más aspektusaiban.

A pszichoanalitikus társaságban Stekel közeli barátja, később a *Psyche and Eros* szerkesztése során munkatársa, Herbert Silberer is foglalkozott a szimbólumok értelmezésével. Silberer a személyes élményekre, asszociációkra helyezte a hangsúlyt, úgy vélte, hogy az álmokban a szimbólumok jelentése erősen egyéni, és széles skálán mozoghat. Elemző perspektíva jellemezte, a személyiséget és a manifeszt szimbólumokat tekintve. Hangsúlyozta a kulturális hatást, a társadalmi kontextusok szimbólumformáló hatását, de ragaszkodott ahhoz, hogy a személyes tapasztalatok jelentős szerepet játszanak az egyedi álmotartalom megértésében (Gyimesi, 2024). Stekel *Az álmok nyelve* első kiadásában (1911) arra hajlott, hogy bizonyos szimbólumok inkább egyetemes jellegűek, és szélesebb kulturális, akár archetipikus kontextusban érthetőek. Mondhatjuk, hogy egyfajta szimbólumkatalógust hozott létre könyvében, úgy látta, hogy léteznek közös szimbólumok, gyakran mitológiai, irodalmi, népmesei példákat használva (Riklin, Kleinpaul, Abraham). Stekel bemutatta, hogy a szimbolizáció a történetek, mítoszok, folklór, bölcsességek, mesék világát is átjárja. „Álom és mesék! Milyen csodás asszociáció! A felnőttek arról álmodnak, amit a gyermekek megélnék... A gyermekek álmodnak arról, amit a felnőttek megélnék.” (Stekel, 1911, 17.) Riklinre utalva Stekel így fogalmaz:

„Vajon nem igaz-e, hogy majdnem minden szó egy szimbólum? Az írásjelek szimbólumok, a szavak szimbólumok, a mimikánk, a gesztusaink nagyrészt szimbolikusak. A térkép egy szimbólum. Figyelemreméltóak a jelentésteli absztrakt szimbólumok: Isten szeme, a mérleg (mint az igazság, például), a kereszt; a szín szimbólumok: fekete, piros, az egyenruhák szimbolikája.” (Stekel, 1911, 18.)

Stekel úgy gondolta, hogy alulértékeljük a szimbolikus cselekvések és reprezentációk gondolkodásunkban betöltött szerepét, abban az értelemben, hogyan fejeződnek ki egyéni konfliktusaink a népmese, mítosz világában.

„Amit a tündérmesék jelentenek az egyén számára, azt jelenti a népmese és mítosz a népi gondolkodásban. A mítosz egy népi álom, és titkos szimbolikus nyelven fejezi ki a népi gondolkodás tudattalan vágyteljesítési hallucinációit. A mítosz is tartalmaz többé-kevésbé rejtjelezett, néha nyílt és eléggé nyilvánvaló szexuális szimbolikát, ami hasonlatos az álomszimbolikához. Abraham meggyőzően ír erről a Traum und Mythos [Álom és mítosz] című érdekes néplélektani tanulmányában.” (Stekel, 1911, 18.)

Stekel Karl Abraham megfigyelését idézi, miszerint a mítoszok egy nép infantilis mentális életének kifejeződései, az álmok pedig az individuum mítoszai (Westerink, 2021, 98.).

„Ahogyan az álmok feltárják az egyének titkos gondolatait, úgy a mítoszok a népek ideáit, vágyait. A különböző időben, különféle népek mítoszai figyelemreméltó hasonlóságot mutatnak egymással, olyannyira, hogy a kutatók azt a következtetést vonták le, miszerint ezeknek a mítoszoknak az alakulása az egész emberiség közös mentális folyamataitól függ. A két vizsgálati terület összekapcsolása – az egyéni álmok és a mítoszokban megjelenő népi álmok világa – óriási előrelépés.” (Stekel, 1911, 18.)

Modern terápiás vonulatként értelmezhető ebben a kontextusban a mesepszichológia eszköztára, mint e hagyomány felbukkanása, hiszen a mesék gyakori eleme, hogy főhősei olyan életfeladatot kapnak, amelyet az ősök nem tudtak megoldani (Mogyoróssy-Révész, Vaskor, 2023).

Stekel feltételezi, hogy

„az álmok, mítoszok, tündérmesék és népmesék ugyanazt a pszichés struktúrát mutatják. Egyesek mellett érvelhetnek, hogy a hősökrol szóló mítoszokat eredetileg költők találták ki, míg a tündérmesék az egész nép költői génuszának teremtményei. Az ilyen érvekre a legjobb választ Hebbel találó szavai jelentik: »in den Dichtern träumt die Menschheit – az egész emberiség a költőin keresztül álmodik.«” (Stekel, 1911, 18.)

A leírtak alapján az sejthető, hogy Stekel „bizonyítékként” kezeli a szimbólumokat az értelmezésben, és nem csak „illusztratív anyagként” tekint rájuk, ahogy a korabeli pszichoanalitikusok tették. E „fordított” megközelítés, ami felé Freud is elindul, majd visszafordul, elmozdulás lehetett volna a hermeneutikai értelmezés felé, de végül eltűnik (Szummer, 1987, 574.).

Az álmok szimbolizmusa

Az álomszimbolizmus bemutatása során három hangsúlyos téma emelkedik ki Stekel művében: a szexualitás, a kriminális tendencia és a halál szimbolizmusa.

Szexuáliszimbolika

Stekel Az *álmok nyelvében* következetesen hangsúlyozza a szexuális szimbolizmus gyakoriságát, nagy hangsúlyt fektetve azok értelmezésére, ebben szorosan kapcsolódva a freudi koncepcióhoz (Stekel, 1911). E gondolatokkal nem volt egyedül, bemutatja, hogy mestere, Freud előtt is többen vizsgálták a szexualitás szimbolizációt.

„A szimbolikus gondolkodás gyakran szexuális jellegű szimbolizáció, egy álomban minden hosszúkás dolog jelképezheti a péniszt, és minden köralakú a vagina helyettesítője is lehet. De nem csak az álmokban. Kleinpaul, a *Das Leben der Sprache* című munkájában, különösen a *Die Psychopathia Sexualis des Volkes*

című fejezetben (II. fejezet, 490. old.) rámutat, hogy a nyelv egésze szexualizált és szimbolizált. A nyelv tele van szexuális szimbólumokkal. »Valóban, az emberiség a szerelem betege«, mondja Kleinpaul. »Bárhová is fordulunk, folyamatosan azzal találkozunk, hogy a fantáziája félig morbid, félig bolond módon a szexuális szférára koncentrál.« A szexuális ösztön ereje olyan óriási, hogy talán sosem, még néhány pillanatra sem enged ki minket a markából. Az álmok szimbolikája emiatt főképp szexuális.» (Stekel, 1922, 6.)

Stekel arra is utal Riklin nyomán (*The Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen (Vágyteljesítés és szimbolika a tündérmesében, 1908)*), hogy még a meséknek is titkos szexuális jelentése van, így a tündérmese is a freudi értelemben vett vágyteljesítés, mint az álom. (Stekel, 1922, 17.)

Stekel álomleírásaiban bármely részlet, elem hajlamos erotikus vonásokat ölteni, a zongorázás az autoerotikát, a falon található kis lyukon átbújó rovar a szexuális aktust sugallhatja. Timms szerint a „freudiánus” szexuális szimbólumokat inkább „stekeliánusnak” kellene nevezni, mivel Stekel még Freudnál is explicitebb módon használja az álomelemek szimbolikus megfeleltetését (*Symbolgleichungen*). A teljesség igénye nélkül, így lesz a bajusz, a bratwurst, az ernyő, a szivar, a kígyó és a hal fallikus, a zongora, a macska, a papucs, a ház, az olajlámpa és a mandolin pedig női szexuális szimbólum. A tudattalan deszexualizálása Stekelre tehát nem jellemző (Timms, 2013), így elmondható, hogy marad az analitikus álomértelmezés talaján (Szummer, 1987).

Kriminalitás

„Van egy másik faktor, ami óriási szerepet játszik az álombeli életben: a kriminális tendencia. A bennük lévő rejtett bűnöző tárja fel magát az álmunkban. Azonban a kriminális tendencia szinte mindig a szexuális szolgálatában áll. Talán minden bűnöző szexuális bűnöző – lehetséges.” (Stekel, 1911, 19.) Kriminális (aszociális) ösztönnek, „kriminális komplexusnak” (Stekel, 1911, 66.) nevezi Stekel, Feuchtersleben nyomán, a minden ember lelkének mélyén lévő sötét foltot, vakfoltot, a belső torzulás helyét. Mazochista gondolatokkal, patológiákkal (mint fóbia) védekeznek a lélek e kriminális tendenciái ellen (Stekel, 1911, 111., 122.). Stekel szerint „az ideális szelf” és a „gonosz (beteg) szelf” viaskodása megjelenik az álomban.

„Örökös háború dúl az ösztön és a gátlás, az ősember és kultúremler, az ördögi és isteni között, ami szimbolikus képekben fejeződik ki az álomban. A kultúra megköveteli ösztöneink folyamatos elnyomását. [...] Az etikus én álmában éli ki az ősemlert. [...] Nem akarja ismerni a saját ösztön-ént, ezért nem szabad megértenie az álom nyelvét (üzenetét), ahhoz, hogy a látszólagos nemtudása megmaradhasson. Ezért állítja elő az álom a képeit (látomásait) szimbolikus, titkos nyelven. Ez a nyelv egyidejűleg az első emberek archaikus nyelve, amely szimbólumokban fejeződik ki. E szimbolika ismerete nélkül az álomfejtés (értelmezés, magyarázat) lehetetlen.” (Stekel, 1911. 19.)

E gondolatok nyomán Julia Kristevának a pszichoanalízis erejéről és hátrányairól írt könyvében a freudi *Az ősválami és az én* gondolatkör kapcsán kifejtett elképzelése, az

anamnesztikus hely, az „*ott*” jut eszembe, amely a tudattalanban eltemetett emlékből, a személy történetéből építkezik.

„Még tarthatatlanabb módon ez a hely – ahová emlékezetemben kell jutnom –, olyan hely, ahol a megnevezhető és a megnevezhetetlen, az ösztönös és a szimbolikus, a nyelv és ami nem nyelv, szétválnak. Ez egy veszélyes hely, a szubjektív inkoherencia helye, a szubjektivitás nehéz pozíciója.” (Kristeva, 2000, 47.)

Erre a „helyre” más-más utakon, de a terápia során is eljuthatunk, ahol meg kell neveznünk, verbalizálnunk kell sérüléseinket, elfojtott ösztönkésztetéseinket, felfedve a destruktív ősembert, aki bennünk él és a szimbólumok titkos nyelvén üzen. „Az álom megoldást keres egy megoldhatatlan feladatra.” (Stekel, 1911, 4.)

Egyes szerzők szerint Stekel munkásságának sötét oldala ez, amely *Az álmok nyelvében* markánsan megjelenik: „a gyűlölet, agresszió és bűnözés, szexuális frusztráció és maszturbációval kapcsolatos büntudat, érzelmi rivalizálás és incesztusvágy, szorongásos neurózis és a halálfélelem köré épített pesszimista metapszichológia”. (Timms, 2013) Stekel úgy látja, hogy még a gyermekek álmai sem mentesek a gyűlölettől, a haláltól, és a bennük rejtőző kriminális tendencia ellen az oktatás eszköztárát tartja a leghatékonyabbnak. (Stekel, 1922, 247.)

Halálszimbolika

A harmadik hangsúlyos téma *Az álmok nyelvében* a halál. „Élni, végül is halált jelent”, mondja Maupassant⁵. Stekel több mint hatvan oldalt és hét fejezetet szánt a halál, a halandóság szimbolizmusára, bár nem egybefüggően, hanem több helyen szétszórva a műben.

„Minden elalvás egy meghalás, minden felébredés egy újjászületés. A nap folyamán elfelejtkezünk a meghalásról, a nappal lármája túlharsogja a lelkiismeret hangját, az álom figyelmeztet minket a folytonos Memento mori-val. Így halunk meg megszámlálhatatlan alkalommal, ugyanígy megéljük megszámlálhatatlan alkalommal a nagy leszámolást és nézzük át vizsgálgatva és mérlegelve, rettegve és megbánva a múltat. Minden éjszaka a gondolatok tisztítótüze. Bennünk van a menny és a pokol, a vádló és a bíró.” (Stekel, 1911, 4.)

„Szinte minden álom egy képkirakós játék [‘Vexierbild’], amelynek kérdése: „Hol van a halál?” (Stekel, 1922, 250.) Az álomban számos elem utalhat – Stekel szerint – a halálra: lovak elé fogott elszakadó kötelek, süllyedő fa, sötét ember, öregasszony, az idegen, a hosszú út, az éjfél utó óra és az őr/katona/csendőr/lovag, akik soha nem veszik le a szemüket rólunk. Mint a halál sem. Az elmúlás szimbóluma lehet még a vonatra szállás, átmenni a másik szobába vagy elhajózni a tavon (Stekel, 1911).

Stekel ragaszkodik ahhoz, hogy „a halál minden álomban körvonalazódik” (Stekel, 1922, 375.). „Minden szorongásos álom kapcsolatban áll a halállal”, írja Yalom. (Yalom, 2019, 215.) Clark-Lowes úgy véli, hogy Stekel e haláltudatos megközelítése, a ma reneszánszát élő egzisztenciális pszichoterápia, ezen belül Irvin D. Yalom

⁵ Guy de Maupassant: A szerelem vége. „De a világra jó, él s végül elhull.” (Kosztolányi Dezső fordításában).

könyveiben visszhangzik. Stekel úgy vélte, hogy a szorongás valójában a végső megsemmisüléstől való félelem, a szorongó „megérzi” aktuálneurózisában a halálát (Clark-Lowes, 2001). Yalom szerint Freud ódzkodott, sőt egyenesen vak volt a halálra (Yalom, 2019, 78-94.), ez az óvatosság Stekelről nem mondható el, technikáját szinte egzisztenciális analízisnek is nevezhetnénk (Clark-Lowes, 2001). Yalom így ír a tudathatárainkon lappangó halálfélelemről és annak összefüggéséről a lelki problémákkal (amelyhez hasonlóan fogalmaz Stekel is): „a tudat határain kívül jelentős halálszorongás létezik, amikor a tudatos területekről a nem tudatos felé haladunk, a halálszorongás nő, ott van az álmainkban: [...] akár tudatos, akár tudattalan, összefüggésben áll a neuroticizmussal”. (Yalom, 2019, 72.) A stekeli halál-koncepció illusztrálására álljon itt Miss Delta álma.

„XII. – Az élet és halál szimbolikája az álomban

Ez, a negyedik szimbolikus egyenlet, a következőképpen fogalmazható meg: Az álomban minden érzelem egyenrangú és behelyettesíthetik egymást. Analizáljunk most egy olyan álmot, mely mindkét jellegzetességet szemlélteti: az élet és halál reprezentációját és a negyedik szimbolikus egyenletet. Miss Delta álmodja:

(78) Christine, a barátom születésnapjára jövök. Nem hoztam magammal a születésnap ajándékot. Nem volt időm megvenni. Ő ágyban van, nagyon sápadtnak látszik – mint egy viaszfigura – és ez meglep.

Nem igényel sok magyarázatot. Christine a felesége annak a férfinak, akire vágyik. Az álom jelentése: Christine, a barátom temetésére jövök. Elfelejtettem a virágkoszorút. Olyan hirtelen halt meg, nem volt rá időm. A halálos ágyán volt kiterítve, fehér volt, mint a viasz, és én örvendeztem.

Itt a születésnap áll a halál helyén. A meglepetés, csodálkozás érzése helyettesíti az örömteli meglegedettséget.” (Stekel, 1911, 91.)

Freud és Stekel

A téma szempontjából érdekes szál, hogy Stekel és Freud személyes kapcsolata az *Álomfejtés*ről megjelent fanyalgó kritika kapcsán kezdődött, és *Az álmok nyelve* után ért véget. Stekel így ír erről önéletrajzi kötetében:

„A kritikus túl elvontnak és tudománytalannak találta a könyvet. Már említettem a kritikákkal kapcsolatos szkepticismusomat. Úgy döntöttem, felhívom Freudot. Kölcsönadta az új könyvét, amely magával ragadott. Hosszú, kétrészes cikket írtam a Neues Wienes Tagblattba, amiben hangsúlyoztam a könyv fontosságát, amely utat nyit az álomértelmezés új tudományának. Ez volt az első kedvező fogadtatása annak a műnek, amely új korszakot nyitott a pszichológiában és a mentális gyógyításban. Freud nagyon örült, és egy példányt dedikált nekem a következő szavakkal: »A leghálásabb köszönetem Stekel kollégámnak.«” (Guthiel, 1950, 107.)

Stekel forradalminak találta Freud álmértelmezési módszerét, a lehetséges rejtett, szimbolikus jelentéseket a pszichés tünetek mögött. Gyakorló orvosként, a praxisában alkalmazni kezdte a freudi analízist, és számos, addig a hagyományos orvosi módszerekkel kezelt beteg állapota javult vagy megoldódott (Guthiel, 1950). Kapcsolatuk gyorsan közelivé vált, „Stekel volt Freud egyetlen követője, aki a többiek által használt hivatalos »Herr Professor« cím helyett csak a vezetéknevén szólította őt.” (Bos, Gronendijk, 2007.)

Freud eredetileg egy kutatócsoportot javasolt a szimbólumok összegyűjtésére, végül mégis Stekelt kérte fel a szimbólumok és tipikusan előforduló álmok összegyűjtésére (Bos, Gronendijk, 2007), aki bele is fogott *Az álmok nyelve* megírásába. Freud és Stekel korábbi közeli barátsága, munkakapcsolata, egyrészt Stekel karaktere, másrészt szakmai kérdésekben elfoglalt eltérő álláspontja miatt ekkor már távolságtartóbb lett.

1911. április 29-én a Szerdai Klub tagjai Stekel szóban forgó terjedelmes művét vitatták meg, melyet a jelenlévők nagyon kritikusan fogadtak. Stekel úgy emlékszik, hogy pozitív visszajelzést nem kapott. „Olyan volt, mintha egy építész bemutatott volna egy nagy épületet rengeteg szobával, és a kritikusok csak a fürdőszobát vették volna észre, de abban is hibát találnak.” (Guthiel, 1950, 125.) Itt Freud Stekel mellé állt, további közös, munkatársi összefogást javasolt az álomszimbolizáció továbbgondolására (Werthmann, 2008, 2.). Stekel később még két, szimbólumokkal foglalkozó tanulmányt is közzétett a *Zentralblatt*-ban. A szokásos freudi ajánlók a stekeli tanulmányokról egyre szűkszavúbbak és élesebbek lettek. A jegyzőkönyv szerint Freud azt mondta: „Stekel nem tudta magát a határok között tartani. Nem minden álm igényli a szimbolizmus alkalmazását; sok álm csak egy szerény mértékű szimbolizmussal is megoldható.” (Minutes, III. kötet, 237.) Freud felismerte Stekel intuitív képességét az álomszimbolizmus megértésében, és hasznosnak találta a pszichoanalízis számára, de úgy vélte, hogy Stekel könyve elméletileg gyenge alapokon áll (Bos, Gronendijk, 2007).

Stekel ezt követően távozott a pszichoanalitikus társaságból. Az ehhez vezető út részleteinek felderítése a Freud–Jung, Freud–Stekel és Freud–Ferenczi levelezés alapján fontos lehet. Távozott ugyan, de haláláig írt, dolgozott, képezte hozzá forduló tanítványait. Önálló iskolát nem alapított, a hazánkban működő Aktív-analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete akár hungarikumnak is tekinthető, tudomásuk szerint nemzetközi szinten sincsen más szakmai közösség, amely a stekeli hagyományt ápolja.

Stekel mai szemmel

Stekel *A gondolkodás polifóniája* című munkájában arról ír, hogy a szó tulajdonképpen csak egy kompromisszum az érzés és gondolat között, vagyis „kóvályog a lelki élmény” (Ormay, 2024a). Nehezen megfogalmazható, kifejeződést, alakot keres, és talán a verbalitás dimenziójában van a legnehezebb dolga. A művészetek, a zene, a költészet, a szimbólumok területén mind sokkal könnyebben talál utat a tudatos felé a lelki tapasztalat. Stekel szerint ennek az oka az, hogy kétféle

gondolattal találkozhatunk. Legtöbbször a tudatosult gondolattal, terápiás helyzetben pedig gyakran az „*in statu nascendi*”-vel (Stekel, 1929, 2.), az érzelmi gondolattal, amely még nem találta meg a hozzá illő szavakat, így nem öltött alakot. Az érzelmi gondolat a tapasztalat szerint legtöbbször képekben nyilvánul meg: „Gyakran keresgéljük a megfelelő kifejezést egy helyzetre vagy érzésre, és a különböző szavak közül nem-tudatosan választunk ki egyet, ám ez a választás önmagában is árulkodik lelkünk mélyéről, lehetővé téve olyan mélyebb komplexumok felismerését, amelyeket nem formáltunk szavakká.” (Stekel, 1929, 3.)

A tudattalan „nyelvét” a pszichológiatörténet során számos fénytörésben megfogalmazták már. E titokzatos nyelv Freudnál inkább egyéni szinten és a szimptomákban, Jungnál kollektíven és a szimbólumokban, Szondi Lipótnál pedig családi viszonylatokban, a sors és a választások formájában „beszél” (Ormay, 2024a). Stekel elképzelésében egyéni szinten jelenik meg, olyannyira, hogy az individuum egyedisége a szimbólumválasztásban is megjelenik. Ezért a szimbólumértelmezést Stekel a cenzúrát megkerülő tulajdonsága miatt, a szabad asszociációs technika mellett, mint kiválóan használható, fontos és teljes értékű terápiás eszközt javasolja (Stekel, 1911; Szummer, 1987). Kanzer *Az alkalmazott analízis úttörői* című munkájában elemzi Stekelt és kortársát (egyben a kriminalitás kapcsán nagy kritikust), Victor Tauskot, aki szintén úgy vélte, hogy az individuum szimbólumválasztása annak pszichés működésén átszűrődve valósul meg (Kanzer, 1975). Tehát a szimbólum árulkodó lehet a terapeuta számára, lehetőséget kínál az értelmezésre, ezzel előmozdítva az elakadás megszüntetését, a tünetképzés okainak megértését.

El kell ismerni, hogy Stekelt nehéz olvasni és főleg értelmezni. David Rapaport így ír róla a *Organization and Pathology of Thought* könyvének előszavában, amelyben megkísérli összegyűjteni a gondolkodás szerveződésének és patológiájának viszonylag elhanyagolt aspektusait, és egy fejezetet szentel a szimbólumalkotás folyamatának.

„Stekel tanulmányát azért szerepeltetem, hogy a kifinomult pszichológiai-elméleti rátekintés helyett érzékeltessük és megfigyeljük az átlagos gyakorló analitikus gondolkodásmódját. E dolgozat beemelésékor, bizonyos értelemben a jobb meggyőződésem ellenére, a saját érzéseimnek engedtem: sok évvel ezelőtt néhány gondolata új távlatokat nyitott számomra. A könyv többi részéhez képest ebben a szakaszban éreztem a legerősebben, hogy a fogalmakat és az elméletet kénytelen vagyok kifejteni, mert úgy tűnt, hogy általános elméleti háttér nélkül ezt a szöveget nehezebb lesz megérteni, mint bármelyik másik dolgozatot.” (Rapaport, 1951, 10.)

Stekel megértését nehezíti, hogy rendkívül szerteágazóan, impulzívan, „gátlástalanul” (Werthmann, 2008, 2.) ír. *Az álmok nyelve* olvasása közben gyakran volt olyan érzésem, hogy ő maga is szabadon asszociál miközben ír, bár, e tevékenység mi más lehetne, mint gátlástalan? *Az álmok nyelve* egy többretegű, egy időben több gondolati szálon futó szimbólumértelmezési kísérlet. Stekel az álmok leírása (első réteg/manifeszt jelentés) után értelmezi a szimbólumokat kollektív, a kulturális hagyományban betöltött általános jelentőségük alapján (második réteg), ezután

hozzáfűzi a finomhangolt pszichoanalitikus esetértelmezést (harmadik réteg/látens jelentés), végül belefűzi a saját gondolatait, asszociációit (negyedik réteg). Munkamódszere nagyon jellemző azokra az írásokra, melyek szimbólumértelmezéssel foglalkoznak (Eliade, Levi-Strauss, Sapir, Jung). Clifford Geertz kulturális antropológus a szimbólumokkal foglalkozók tudatműködését tanulmányozva hozta létre az ún. „sűrű leírás” metodikai elvét (Kapitány és Kapitány, 2017), amely érthetővé teheti Stekel munkamódszerét.

„A »sűrű leírás« a különböző emberi megnyilvánulások olyan olvasata, amely ezeket a megnyilvánulásokat nem csupán önmagukban, hanem összefüggésrendszerükkel együtt értelmezi, ezt pedig az teszi lehetővé, hogy maga a szimbólum az, amely magába sűríti ezeket az összefüggéseket is.” (Kapitány és Kapitány, 2017, 123.)

Geertz álláspontját többen kritizálják, mivel „a sűrű leírás túlságosan nagy teret nyit az értelmezőnek. Az értelmező hatalma ilyenformán végtelenné és összemérhetetlenné válik, és kicsúszik a cáfolhatóság alól.” (Kapitány és Kapitány, 2017, 133.) Vagyis a tudományosság ernyője alól, a falszifikáció hiánya okán. E kritikák nem veszik kellően figyelembe, hogy a szimbólumok nyitott jellege számos olvasatot lehetővé tesz, melyeknek nem kell szükségszerűen megerősíteniük vagy cáfolniuk egymást, „mert éppen együttesükben közelíthetnek leginkább az eredeti szimbólumban rejlő »igazsághoz«” (Kapitány és Kapitány, 2017, 133.). Észre kell vennünk, hogy Stekel könyvét hasonló érvek mentén utasították el anno a Szerdai Klub tagjai: tudománytalansággal, szubjektívizmussal, az intuíció túlzott használatával, önkényességgel, az átgondoltság hiányával és önfejűséggel vádolták (Werthmann, 2008). Visszatekintve úgy tűnik, hogy Stekel minden hibája ellenére úgy írt, ahogyan egy szimbólumértelmezéssel hitelesen foglalkozni akaró, gyakorló szakember írhat.

Igen, a gyakorló szakember, hiszen Stekel nem volt elméletalkotó, mint Freud, ő rendszerint előbb írt műveiben a technikáról, utána az elméletről. Az elméletet is jellemzően elszórtan írta le munkáiban, éppen ott, ahol a tárgyalt eset kapcsán, gyakorlati szempontok alapján releváns volt. Ez a tudomány világában általában fordítva történik, az elméletből kiindulva haladnak a gyakorlat felé (Ormay, 2024a). Cikkemben a hiányzó elméleti keretrendszer kis részletének felállítására tettem kísérletet az álomszimbolika témakörében.

Összefoglalva, *Az álmok nyelve* egy átfogó és részletes szimbólumértelmező (így álomértelmező) módszertant mutat be, amely a gyakorlati, számos nézőpontot figyelembe vevő megközelítést részesíti előnyben egyetlen elméleti keretrendszer szigorú követése helyett. A részletes esettanulmányokra és a különböző értelmezési technikák összekapcsolására törekvő hangsúly az emberi lélek komplexitásának átfogó képét nyújtja, ahogyan az álmokban, az álomszimbolikában megnyilvánul.

„Kiterjedtebb kutatásra lenne szükség, hogy kiemelje a *Die Sprache des Traumes* összes jellemzőjét. Stekel könyvének világos struktúrája van, gazdag álmokban és pluralisztikus szellemben közelíti meg őket.” (Timms, 2013, 216.) E tanulmányban is csak egy kis ízelítőt tudtam adni *Az álmok nyelve* sokoldalúságáról, rámutatva annak korát megelőző gondolataira, beilleszthetőségére és egybehangzóságára más pszichológiai irányzatokkal. További vizsgálódás tárgya kell, hogy legyen Stekel 1912

utáni években íródott, szellemi hagyatékának nagyobb részét kitevő, „könyvtárnyi mennyiségű tudományos munkásságának” feldolgozása (Wirkmann, 1935, 76.), az abban leírt pszichoanalitikus gondolatok megismerése, melyeket a rá jellemző módon egyszerűen, befogadhatóan fogalmazott meg.

Nem széleskörűen, de jobban ismertek Stekelnek a Freuddal való szakítás előtti időszakban íródott, korai munkái. Későbbi korszakait figyelmen kívül hagyták vagy előítéletesen értelmezték, írásai csak a pszichoanalízistörténettel foglalkozó szűkebb körben ismertek (Ormay, 2024b). Pedig felesége, Hilda Stekel szavai szerint is, „az ő valódi fejlődése később történt”. (Bos, 2005, 1.)

Felhasznált irodalom

- Bos, J.** (2005). Marginal Historiography: on Stekel’s Account of Things. *Psychoanalysis and History*, 7(1): 81-97.
- Bos, J. – Gronendijk, L.** (2007). *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel. Freudian Circles Inside and Out*. New York: Springer.
- Dobozy N. E.** (2013). *Álomértelmezés a 16–17. századi Magyarországon*. Doktori értekezés.
- Clark-Lowes, F.** (2001). Freud, Stekel and the interpretation of dreams: The affinities with existential analysis. *Psychoanalysis and History*, 3(1): 69-78.
- Fonagy, P. – Target, M.** (2005). *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Freud, S.** (1900). *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1985.
- Freud, S.** (1916). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Ford. Hermann Imre. Budapest: Gondolat, 1986.
- Friedmann, R.** (1992). The Use of Dreams in the Evaluation of Severely Disturbed Patients. *American Journal of Psychoanalysis*, 52(1): 13-30.
- Guthiel, E.** (1950). *Wilhelm Stekel önéletírása: A pszichoanalízis úttörőjének élettörténete*. Budapest: Életszeretet-életöröm Alapítvány, Aktív-analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete, 2021.
- Gyimesi J.** (2024). A misinterpreted psychoanalyst: Herbert Silberer and his theory of symbol-formation. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 60(1). e22289. doi: 10.1002/jhbs.22289
- Halliday, G.** (2010). Reflections on the meanings of dreams prompted by reading Stekel. *Dreaming*, 20(4): 219.
- Kanzer, M.** (1975). Pioneers of Applied Analysis: Vol. III of the Minutes. *American Imago*, 32(1): 59-76.

- Kapitány Á. – Kapitány G.** (2017). *A szimbólumok és a szimbolizáció kérdései a kulturális antropológiában*. Budapest: ELTE TÁTK–MAKAT. (Antroport Könyvek 17.).
- Kristeva, J.** (2000). *The Sense and Nonsense of Revolt: The Powers and Limits of Psychoanalysis (Vol. 1) The Metamorphoses of “Language” in the Freudian Discovery (Freudian Models of Language)*. New York: Columbia University Press.
- Mogyorósy-Révész Zs. – Vaskor G.** (2023). *Kinek a sorsa? Transzgenerációs örökség a mesékben és a terápiában*. Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- Ormay I.** (2024a). A gondolatok polifóniája. Konferencia előadás. Aktív-analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete, Budapest, 2024. november 30.
- Ormay I.** (2024b). Stekel és az aktív analitikusok útja a kezdetektől napjainkig. *Lélekelemzés*, 19(1): 11-34.
- Rapaport, D.** (1951). *Organization and Pathology of Thought: Selected Sources*. New York: Columbia University Press.
- Sick, D. H.** (2013). Oedipal Complexes Freud and Artemidorus. *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 96(4): 382-397.
- Stekel, W.** (1911). *Die Sprache des Traumes. Eine Darstellung der Symbolik und Deutung des Traumes in ihren Beziehungen zur kranken und gesunden Seele für Ärzte und Psychologen*. Wiesbaden: J.F. Bergmann.
- Stekel, W.** (1922). *Sex and Dreams: The Language of Dreams*. Trans. James S. van Teslaar. Hong Kong: Forgotten Books.
- Stekel, W.** (1923). *Conditions of Nervous Anxiety and Their Treatment*. New York: Routledge, 2013.
- Stekel, W.** (1929). *Sadism and Masochism: The Psychology of Hatred and Cruelty*. Authorized English Version by Louise Brink. Two Volumes. New York: Horace Liveright.
- Stekel, W.** (1935). *Fortschritte und Technik der Traumdeutung*. Wien, Leipzig, Bern: Verlag für Medizin, Weidmann.
- Stekel, W.** (2005). On the history of the analytical movement. Trans. Jaap Bos. *Psychoanalysis and History*, 7(1): 99-130.
- Stekel, W. – Frohman, B. S.** (1931). Analysis of A Key Dream. *The Psychoanalytic Review*, 18: 379-393.
- Szummer Cs.** (1987). Freud szimbólum-koncepciója – félbemaradt kísérlet egy új interpretációs elv bevezetésére a pszichoanalízisbe. *Pszichológia*, 7(4): 567-583.
- Szummer Cs. – Horváth L.** (2020). Álom, fantázia és normál tudatállapot Husserlnél, Freudnál és a Daseinanalízisben. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 8(1): 45-79.

- Timms, E.** (2013). Wilhelm Stekel's Dialogue with Sigmund Freud: The Case for Brief Therapy and the Symbolism of Dreams. *Psychoanalysis and History*, 15(2): 207-220.
- Werthmann, H. W.** (2008). Sigmund Freud és Wilhelm Stekel álmértelmezése. Ford. Ormay István. *Pszichoterápia*, 17(2): 100-108.
- Westerink, H.** (2021). *A Dark Trace: Sigmund Freud on the Sense of Guilt*. Leuven University Press, Project MUSE. <https://dx.doi.org/10.1353/book.24372>.
- Wirkmann, T.** (1935). Wilhelm Stekel és az aktív lélekelemzés. *Emberismeret*, 2(1): 76-77. Különszám: A pszichoanalízis mellett és ellen.
- Yalom, I. D.** (2019). *Egzisztenciális pszichoterápia*. Ford. Adorján Zsolt. Budapest: Park Kiadó.